

Statlig ersättning för skada av brott

På olika håll i den engelsktalande världen har man skapat statliga system för ersättning för våldsbrott. Professor Hans Thornstedt beskriver i denna artikel det engelska systemet. Detta betraktades på många håll med misstro vid tillkomsten. Att döma av omdömen i den juridiska och kriminologiska facklitteraturen fungerar det emellertid nu till allmän belåtenhet. Härtill tycks bidra att det administreras på ett smidigt sätt genom ett successivt beaktande av de praktiska erfarenheter man gjort under de gångna verksamhetsåren. I Sverige har i riksdagsmotioner upprepade gånger föreslagits ett mera omfattande system för ersättning för skada genom brott, alltså att ersättning skall ges av det allmänna oberoende av vem som begått brottet. De skäl som anförs för en sådan skadeståndsskyldighet för staten är övertygande, i varje fall ifråga om ersättning för personskador, anser prof Thornstedt. De är mest upprörande och svårast att ersätta. För annan skada kan det däremot vara rimligt att den enskilde försäkrar sig.

Det är ett i alla länder välbekant faktum att de som utsatts för brott i regel inte kan få skadestånd av gärningsmannen. Orsakerna härtill är av flera slag. Ofta är det helt enkelt så att gärningsmannen inte blir funnen och ådömd ansvar för sitt brott. I de fall där gärningsmannen blir dömd till straff och skadestånd är det mycket vanligt att det inte går att få ut skadeståndet av honom, antingen för att han inte har några tillgångar eller inkomster eller därför att han kan utnyttja de möjligheter som exekutionsväsendet lämnar en betalningsovillig gäldenär att undgå att betala sina skulder. På olika håll i den engelsktalande världen – Kalifornien, New York, Nya Zeeland och Storbritannien – har dessa förhållanden lett till att man skapat statliga system för ersättning för våldsbrott. I Sverige har riksdagsmän motionsvägen upprepade gånger sökt få till stånd ett liknande system, men hittills förgäves.

Innan detta problem diskuteras med hänsyn till svenska förhållanden kan det vara av intresse att först beröra det engelska systemet, vilket är det som jag har haft lättast att få kunskap om. Det trädde i kraft den 1 augusti 1964 och tillämpas i England, Wales och Skottland, men hade då föregåtts av många års livliga diskussioner. På allvar började dessa diskussioner 1954, då den kända kriminalvårdsreformatorn Margery Fry lade fram ett förslag om ett system för ersättning till offer för våldsbrott, liknande det som rådde för ersättning för yrkesskador och olycksfall i arbetet. Flera initiativ togs också av enskilda parlamentsledamöter, och frågan

diskuterades bl a i ett betydelsefullt betänkande av år 1959, *Penal Practice in a Changing Society*, vilket legat till grund för viktiga straffrättsliga reformer i Storbritannien. Slutligen framlade inrikesministern och ministern för Skottland år 1964 ett förslag till det administrativa system för ersättning till offer för våldsbrott, som genomfördes samma år.

Samhället ersätter

Det engelska systemet innebär att staten ger ersättning *ex gratia* från ett särskilt anslag. Anordningen betecknades som ett experiment och har inte erhållit någon reglering genom lagstiftning.

I de officiella motiveringarna för införandet av detta ersättningssystem tryckte man mycket på att staten inte har något rättsligt eller moraliskt ansvar för att skadestånd utgår på grund av brott, men man betonade samtidigt att enkla rättviseresonemang talar för att i första hand skada genom våldsbrott ersättes av det allmänna. Medborgarna i välfärdsstaten saknar ju i stor utsträckning möjlighet att skydda sig mot angrepp med våld, och rättsordningen ger dem ju inte effektiva medel till att få ersättning för skada genom sådana angrepp. Samhället borde därför ge uttryck för sin känsla av ansvar och sympati för dem som drabbas av våldsbrott genom att anordna skadestånd på det allmännas vägnar. Bakom dessa officiösa uttryckssätt ligger säkert reella kriminalpolitiska värderingar av det slag som skall beröras längre fram.

Beslut om utbetalande av skadestånd på

grund av våldsbrott meddelas av en särskild nämnd, *Criminal Injuries Compensation Board*, vars ledamöter alla är jurister i framstående ställning, utsedda av inrikesministern och ministern för Skottland efter konsultation med lordkanslern. Nämnden har en särskild sekreterare och ett kansli med ett 60-tal anställda. Förfarandet inför nämnden är informellt och icke offentligt. Nämnden tillämpar fri behovsprövning och är alltså inte bunden av de stela engelska bevisreglerna. Förfarandet är till stor del skriftligt, och det övervägande flertalet fall avgöres av en ensam ledamot med möjlighet för sökanden att klaga till nämnden i dess helhet. Nämndens avgöranden kan inte överklagas.

Nämnden förordnar om ersättning för personskada på grund av brott. Brottet kan vara såväl brott mot person, exempelvis mord, dråp, misshandel och sexualbrott, som brott mot egendom i förening med våld mot person, t ex rån. Ersättning kan även utgå, om personskada förorsakats av uppsåtlig skada, t ex personskada till följd av mordbrand. Skadan skall ha uppkommit av brottslig gärning eller då den skadade gripit eller försökt gripa en brottsling, försökt hindra ett brott eller hjälpt polisen att gripa någon eller hindra brott.

Till en början var det tveksamt om brott avsåg handling av en sinnessjuk eller av ett barn. Numera står det dock klart, att sådana gärningar skall betraktas som brott i detta sammanhang.

För att ersättning skall utgå fordras att skadan anmälts till polisen utan dröjsmål

eller att den varit föremål för brottmålsprocess. Nämnden kan emellertid bortse från detta krav, om den är övertygad om sökandens ärlighet. I ett fall har t o m ersättning lämnats för skada genom ett brott, trots att en fredsdomare frikänt skadegöraren. Fredsdomaren ansågs ha dömt fel.

Trafikbrott undantas

Ersättning medges inte för skada på grund av trafikbrott. Skälen därför är uppenbara. Sådana skador bör ersättas genom trafikförsäkring. Ett statligt ersättningsystem för skada genom trafikbrott skulle bli oerhört dyrt. Endast då ett motorfordon använts vid ett uppsåtligt skadande eller dödande av en person kan nämnden medge ersättning. Nämnden har emellertid också givit ersättning åt en cyklist som påkörts av en bankrånare, då denna försökte smita från brottsplatsen. Skadan betraktades i detta fall som ett resultat av bankrånet och inte av trafikförsörelsen.

Undantagna från ersättning är också skador på grund av brott mot en medlem av skadegörarens familj, som han sammanbor med. Motiveringen härtill är farhågor för falska krav i samförstånd mellan familjemedlemmar.

Det är inte meningen att nämnden skall föra regresstalan mot skadevällaren för att av honom återfå utbetalad ersättning till den skadade. Om emellertid någon, som fått ersättning från nämnden, lyckas få skadestånd från skadevällaren, skall motsvarande belopp återbetalas till nämnden. Belopp, som återbetalas på detta sätt är

emellertid varken många eller stora. Nämnden har gjort vissa undersökningar för att utröna om det skulle löna sig att stämma skadevällarna på skadestånd. (I England måste skadestandsprocessen föras för sig. Den kan alltså inte som i Sverige förenas med brottmålsprocessen.) Erfarenheterna pekar emellertid på att man endast i mycket få fall skulle kunna föra en skadeståndstalan med förtjänst. Bortsett från trafikförsörelser fann man nämligen, att folk med pengar endast mycket sällan begick brott som orsakade personskada. Även där skadevällaren hade vissa förtjänstmöjligheter bedömdes verkställigheten av en skadeståndsdom möta svårigheter, i synnerhet som ofta hänsyn måste tagas till skadevällarens underhållsplikt mot anhöriga.

Verksamheten

Från det nämnden började sin verksamhet år 1964 hade den till den 1 april 1969 betalat ut mer än 4 miljoner pund som ersättning till mer än 12 000 skadelidande. Man beräknar dock, att antalet personer som är skadeståndsberättigade är mycket större. Ersättningsbeloppen var i medeltal 325 pund. Så stora belopp som 10 000 pund har dock betalats ut som ersättning. I regel blir det fråga om engångsersättning.

Ansökningarna om ersättning avser mångskiftande situationer. Ett stort antal avser oprovocerade överfall på gatorna. Vanliga är också ansökningar om ersättning för skador som tillfogats av pojkar med luftgevär. Något förvånande för en

svensk, som fått den uppfattningen att engelsmännen i motsats till svenskar kan umgås på ett fredligt sätt i samband med alkoholförtäring, är att 15 % av ansökningarna avser skada genom misshandel i närheten av pubar, danslokaler och klubbar.

Det engelska ersättningssystemet betraktades på många håll med misstro vid dess tillkomst. Att döma av omdömen i den juridiska och kriminologiska facklitteraturen fungerar det emellertid nu till allmän belåtenhet. Härtill tycks bidra att det administreras på ett smidigt sätt genom ett successivt beaktande av de praktiska erfarenheter man gjort under de gångna verksamhetsåren.

Motsvarighet i Sverige

Den enda motsvarigheten i Sverige till det engelska ersättningssystemet är det anslag som sedan slutet av 1940-talet uppförts på riksstaten till ersättning för skador som vållas av vissa rymlingar m fl. Från detta anslag, som ursprungligen kom till som ett provisorium i avbidan på slutlig lösning av frågan om det allmännas ansvar för skadegörelse genom brottslig gärning, lämnas ersättning för skador, som vållats av personer intagna på fångvårdsanstalter, ungdomsvårdsskolor och allmänna vårdanstalter för alkoholmissbrukare. Ersättning utgår för skada som orsakas av intagen som rymt från anstalten eller lämnat denna för sk frigång eller haft permission. Vidare lämnas ersättning för skada som vållats av ungdomsvårdsskoleelever, som vårdas utom skola, eller av alkoholmissbrukare, som intagits på allmän vård-

anstalt men bor på inackorderingshem eller åtnjuter familjevård. Däremot ersättes inte skador, som vållats av dem som undergår kriminalvård i frihet.

Tidigare kunde ersättning även utgå för skada som vållats av person som avvikit eller permitterats från psykiatriskt sjukhus eller som intagits på sådant sjukhus men utplacerats i kontrollerad familjevård. Sedan staten inte längre är huvudman för dessa sjukhus, kan anslaget inte längre tas i anspråk för skador vållade av dessa patienter. Landstingsförbundet har emellertid rekommenderat landstingen att fortsätta statens tidigare praxis angående ersättning för sådana skador.

Grunden till att staten åtagit sig denna ersättningsskyldighet får väl antagas vara att samhället anses ha ett visst ansvar för dessa personer, som i princip är omhändertagna för slutna vård. Ersättningen fyller dessutom det praktiska behovet att dämpa de negativa reaktioner, som dessa vårdformer kan väcka hos allmänheten, särskilt på orter där sådana anstalter är belägna och där skadefrekvensen ibland blir irriterande hög. Det kan nämnas, att det inte förutsättes att skadan åstadkommit genom brott.

Riksdagsmotioner

Såsom inledningsvis antytts, har i motioner i riksdagen upprepade gånger framförts förslag om ett mera omfattande system för ersättning för skada genom brott, m a o att ersättning skall ges av det allmänna oberoende av vem som begått brottet. Vissa förslag har gällt enbart person-

skador, medan andra tagit sikte även på rent ekonomisk skada.

De skäl, som anförts för en sådan skadeståndsskyldighet för det allmänna, kan sammanfattas på följande sätt:

Det är, för det första, inte rimligt att ett fåtal, som drabbas av skador på grund av brott, ensamt skall bära de ekonomiska konsekvenserna av att samhället inte kunnat lösa kriminalitetsproblemet. Såsom riksdagens första lagutskott uttalade förra året, talar starka skäl för att samhället i större utsträckning än hittills bör taga de ekonomiska konsekvenserna av svårigheterna att upprätthålla lag och ordning. Särskild styrka får denna tanke då – såsom nu är fallet – brottsligheten ökar i omfattning och farlighet och uppklärningsprocenten är låg. Skadestånd på grund av brott blir med detta betraktelsesätt en del av samhällets kostnader för kriminaliteten på samma sätt som kostnaderna för polis, domstolar och kriminalvård.

När den enskilde utan stöd av det allmänna får bära den skada som tillfogats honom genom brott, är det vidare tänkbart att de vedergällningsidéer, som alltid finns latent hos allmänheten, förstärkes och tar sig uttryck i ovilja mot en såsom alltför slapp uppfattad kriminalvård eller i varje fall mot en ökad humanisering av det straffrättsliga påföljdssystemet. Denna aggressivitet mot brottslingar och kriminalvård kan måhända minskas genom att

det allmänna åtager sig att ersätta den enskilde skadan av brott.

Om staten ersätter den skadelidande, ökas slutligen möjligheterna att rehabilitera skadegöraren. En ekonomisk sanering är ju i regel ett villkor för social rehabilitering. För en lagöverträdare, som ålagts skadestånd med stora belopp, kan en sådan sanering vara omöjlig, om inte skadeståndet helt eller delvis avskrivs. En ersättningsskyldighet för det allmänna skulle möjliggöra att skadegöraren fick fullgöra blott en efter hans ekonomiska förhållanden avpassad ersättningsskyldighet i form av ersättning till staten för en del av dess utlägg för skadestånd.

Övertygande skäl

De skäl som sålunda anförts för en skadeståndsskyldighet för staten för skador genom brott är enligt min mening helt övertygande, i varje fall i fråga om ersättning för personskador. De är mest upprörande och svårast att ersätta. För annan skada kan det vara rimligt att den enskilde försäkras sig. Utanför ett system för ersättning för skada genom brott bör i alla händelser falla skada som ersättes av den obligatoriska trafikförsäkringen.

Storbritanniens exempel visar, att ett funktionsdugligt system för ersättning för skador genom brott är möjligt att genomföra på ett smidigt sätt och utan en alltför stor byråkratisk apparat.